Революцийна Українська Партия.

С. ДІКШТЕЙН.

ХТО З ЧОГО ЖИВЕ?

[1905]

Інтерпеляція посла тов. Гната Дашинського і тов. до міністра юстиції, внесена дня 4 лютого 1902 р. на 87 засіданю XVII сесії палати послів. (Прот. стен. ст. 8439—8553). Прокуратор львівський сконфіскував в часописі „Воля“, органі української соціяльної демократії в Австриї слідуючі уступи С. Дікштейна.

I.

„Кождий чоловік живе з власної праці“. Чи се — так?

На перший погляд здаєть ся, що воно й справді так. Раз — стілько про се говорять, пишуть в ґазетах, книжках, про се ми чули і в попівських проповідях; друге — то таки подібно до правди, що швець дійсно живе з шевства, кравець з кравецьтва, учитель з учительства, що фабриканти також працюють, коли не руками так головою, навіть міністри, королї, царі і ті хиба мало напрацюють ся, підписуючи ріжні паперй!

Чи вже се так? Чи кождий чоловік живе з власної праці?

Вас певне дуже здивує, коли вам скажу, що се не так. Нї один чоловік не живе з своєї вла-

сної праці; не тілько королї та мінїстри, не тілько фабриканти та купцї не живуть з власної праці; не живуть також з своєї праці і працьовники-ремісники.

Як би, наприклад, швець не тілько шив чоботи, але мав шматок землї, де заробляв би собі хлїб, садив всяку городину; як би сам прав, сам ткав, сам шив собі білье й одежу, одним словом, як би все, що йому потрібно, робив в своїй власній хатї, тодї ми могли-б сказати, що він живе справдї з власної працї.

І давнїйше, кількосот лїт тому назад, воно, дїйсно так бувало — давнїйше, коли ще кожне місто мало свої власні великі ґрунти, коли мало не кождий ремісник брав участь в мійських справах, мав право до тих ґрунтів. Тодї, справдї, ремісники все, що їм було потрібне, виготовляли в себе дома, на своїй частинї ґрунту, і спрадї жили з власної працї.

Але відомо, що тепер се не так. Ремісники не мають свого ґрунту, і швець, наприклад, може тілько шити чоботи і нічого більше. А чобітьми анї наїстись, анї напитись, анї в них одягнутись. Це саме можна сказати про кравцїв, столярів, мулярів. Кравець не може нї їсти, нї пити своїх жупанів, а муляр з цегли не зваріть собі обіда.

А що-ж в такім разї сказати, про королїв мінїстрів і подібних людей? Сї не тілько нї в чім

собі не вміють порадити, але самі і їсти не потраплять; все їм треба подавати до рота.

Само шевство не нагодує і не напоїть шевця, як сама кравецька праця не обує кравця.

Хто ще міг би у нас сказати, що живе з власної праці — так се селянин.

Він принаймі сам обробляє хліб, саде городину у себе дома; багато селян навіть самі собі роблять одежу, хоча останніми часами те трапляєть ся що раз рідше. Аджеж сами знаєте, що тепер вже господиня з більшою охотою купить собі спідницю на базарі, ніж дома зробить, бо та й краща й зґрабнійша й дешевша.

А що ви скажете, що в инших сторонах то навіть селяне майже нічого з потрібних їм річей в дома не виробляють?! Одні виробляють тілько вино, другі тілько лен, або тілько городину, а все що їм потрібно чи то для їди, чи для одежи, купують на базарі.

От як бачите, то ніхто, або майже ніхто не живе з власної праці. Швець живе з праці кравця, муляра, столяра, селянина; селянин знов живе по трохи з праці кравця, шевця, столяра і т. д. Всї люди живуть не з власної праці, а з чужої — з праці иньших людей.

„Але-ж кождий з них працює“ — відповісте менї на се: — „кождий з них, як би не працював, нічого-б не мав“.

То правда! Але через це скажімо, що кож-

ний — не живе з власної праці, а тілько з своєї власної праці содержує себе.

На се ви могли-б зказати: „не вмер Данило, так болячка вдавила“.

Ні, не все одно і через що власне, зараз роз'ясню.

Як би швець, кравець, орач справді жили з своєї праці, як би все, що їм потрібно, мали у себе дома, як давнійше бувало, — то кождий з них міг би бути певним, що хоч і буде йому раз краще, раз гірше. — все-ж з голоду не вмре і якось викрутить ся.

Але тепер зовсім інакше. Швець тілько шиє чоботи. Шиє їх як найбільше, щоб потім продати, як всякий иньший товар. Як знайде купця, то добре; продасть чоботи і мати-ме за що купити те, що йому треба. А як не продасть? Як йому скажуть, що чобіт і так доволї; як до його крамниці або майстерні не будуть приходити купці? Що тоді? Хіба чоботи він зварить дітям на вечерю; хіба чобітьми виплатить податок і заспокоїть лихварів, банки і ин.?

Отже бачите, що содержувати себе з власної праці і жити з власної праці не все одно.

Доки люди все, що їм треба було, робили у себе дома, доки мало продавали своїх виробів, доти можна було казати, що вони жили з власної праці; але з того часу, як люди

почали, що раз більш робити на продаж. що раз більш продавати чобіт, замків, столів, одежи, взагалї ріжних товарів, то почали менше працювати дома на себе, а більше на других. І тепер варшавский швець шиє чоботи для російського ремісника, анґлїйский робітник кує цьвяхи для варшавського шевця, а американьский кольонист оброляє пашню для анґлїського робітника.

Однак з того часу, як на сьвітї стало все більш товарів, нїхто не робить для себе, а всї роблять для других; нїхто не живе з власної працї, а з чужої, з працї иньших людей.

II.

„Добре! Нїхто, значить, не живе з власної працї, а тілько содержує себе з власної працї. Це вже повинна бути дїйсна правда“.

Але де там! Багато ще де-чого можна про се сказати, а доки про все розповімо, згодимось, що в тім, нїби кождий содержує себе з власної працї, є велика рация.

Кождий содержує себе з працї.

Але через що з працї? А через те, що як хто схоче продати який небудь свій виріб, чи чоботи, чи одежу, чи шклянку, чи ножа, то його вироби будуть оцїнювати відповідно до працї і платити муть також відповідно до неї. Вияснимо се докладнїйше. Нахай, скажемо, який небудь швець

працював над чобітьми цілий день і потім дістав за них 10 ліктів полотна. В сім нема нічого незвичайного: працював і за працю дістав полотно.

Але припустімо на хвилину, що на сьвіті є такий щасливий край, де чоботи падають з неба! Такого краю нема, але як би й був, то як ви думаєте, богато платили-б шевцеви за чоботи? Напевно нічого. Казали-б, що за чоботи не варт нічого платити, що вони не варті жадної праці, що значить, кожний їх може мати даремне, і наш швець, щоб не вмерти з голоду, мусів би взятись до иншої роботи.

І в нас чоботи не ростуть на деревах, але в нас є багато також річий, за які ніхто нічого не дістане, які нічого не коштують через те, що на них зовсім не пішло праці. Ні за воду з жерела, ні за пісок з річки, ніхто нічого не платить, бо ніхто не приложив праці на те, щоб їх зробити і кождий може брати скілько схоче.

Але за те, чим більше яка не будь річ має в собі людської праці, тим більше вона має в собі, як кажуть вартости, тим більше за неї дадуть. За локоть полотна дають більше ніж за локоть перкалю. Через що? Через те, що локоть перкалю скорше і лекше зробити; через те, що на нього менше треба затратити праці, ніж на локоть полотна.

Золотий ланцюшок дорозший від мідяного;

— через що? Може через те, що золото краще блищить ніж мідь, або через те, що воно більше важить? Ні, бо і мідяний ланцюшок може так само блищати і так само важити як і золотий, а через те, що золото труднійше знайти, що богато, дуже богато треба праці — щоб його добути з землї, через те, значить, що на золотий ланцюшок більше пішло праці, ніж на мідяний.

Через те, кожному ремісникови, шевцеви, кравцеви, пекареви, як платять за чоботи, за одежу, за хлїб, то платять за працю, потрачену на те, аби виробити ті чоботи, чи одежу, чи хлїб. Коли треба годину часу на те, щоб зробити бохонець хлїба і десять годин на те, щоб зробити пару чобіт, то за пару чобіт можна буде дістати 10 бохонців хлїба; бо праця, яку потрачено на те, аби зробити чоботи, (чи, як то кажуть, вартість чобіт) в 10 раз більша від праці, котру потрачено на виробленя бохонця хлїба, або більша від вартости хлїба.*)

Коли за локоть сукна платять рубля, то через те тілько, що на виріб його (на годівлю овець, на пряденє вовни, на виріб в сукно, і т. и.) треба стілько праці, скілько треба на виріб одного рубля (на відшукуванє срібла, на його спровадженє на перероблюванє і т. и.) наприклад 10 годин. За

---

*) Як би вас хто спитав. що таке вартість шклянки, чобота, сукнї, то найкраша відповідь буде, що вартість — то праця, турко потрачено на виробленя тієї шклянки, чобіт, або сукнї.

аршин перкалю платимо тілько 10 копійок, бо на виріб його (на засів, спряд бавовни, наії тканнє, фабрикуваннє) треба в 10 раз менше часу, всього одну годину.

От через що можна говорити і писати, що швець, кравець, столяр, сьлюсар взагалї утримують ся з своєї власної праці. Всї вони виробляють ріжні річи, свої вироби вони виносять на продаж, як товари, і їм платять, як раз стілько, скілько їх вироби містять в собі працї. Отож, чим більше ремісник працює, чим більше вложить в товари своєю працею вартости, тим більше йому дадуть при продажі, тим краще оплатить ся його товар. „А що бачиш?“ — моглиб ви менї сказати: „почав говорити про те, як фабриканти і господарі затаюють нашу працю, а тепер і сам, як і вони, кажеш, що хто більше працює, той більше і заробить“.

Пождїть! Не спішіть з закидами, а послухайте, що далї казатиму. По переду я казав, що чим більше ремісник вложить працї в товар, тим більше за нього дістане. Швець за чоботи на подвійних підошвах і гарно пошиті більше дістане, ніж за чоботи як небудь зпартачені. І то правда! Але щоб наш швець міг шити чоботи, він мусить мати ремінь, знаряддя, мешканє, а на все те треба гроший. Слюсар коли захоче робити замки, також мусить найняти собі слюсарню, купити знаряддя і мусить якийсь час, доки не продасть своїх замків, з чогось жити — з готового гро-

ша. Хто має гроші, тому нічого. Упорядкує робітню, буде виробляти товари і потім буде їх продавати відповідно до їх вартости, відповідно до вложеної в них праці.

А що робитиме тої, у кого нема гроший? Хто не може урядити собі робітні, хто не може виробляти жадних товарів, бо не має за що купити ні материялу, ні знаряддя? Що тоді? Що буде з чоловіком, коли він ні від кого не має й жадати не може помочи? — То дуже часто буває — а жити все якось треба; треба щось їсти, пити, в щось одягатись, десь мешкати. За наших часів, щоб купити що небудь на ринку, чи то їду, чи одежу, треба мати або гроші, або товар на продаж. Наш робітник грошей не має, товарів мати не може, а щоб якось жити, мусить продатись — себе продати — стати наймитом, невільником; мусить наймитись на роботу.

Як се так „продатись“, як то стати „невільником“? Таж робота на фабриці, робота у майстра щеж не неволя? Аджеж і челядник і фабричний робітник — люди вільні; роблять, де їм подобаєть ся і доки їм подобаєть ся, і ніхто не має права їм приказувати?!

Знаємо ми таку волю! Знаємо, як майстер знущаєть ся над своїми челядниками; знаємо, як на фабриках тисячі робітників мусять гнутись перед яким небудь ланцем—писарцем! Хиба вони сьміють голос подати? Хиба сьміють на грубі-

янсьтво відповісти грубіянсьтвом? Хиба вони сьміють противитись фабрикантови, коли він схоче зменьшити щоденну плату, або увірвати що небудь з недільного заробітку? Ніколи не посьміють, бо вони — невільники, бо вони знають, що хоч над ними і не стоїть фабрикант з батогом, але стоїть над ними голод, страшнійший від батога. Чоловік, що продає свою працю, не може бути вільним. Він муситъ мати над собою пана і має його. Тілько той — вільний, хто не потрібує продаватись! А то дуже трудно. Робітник іде працювати на фабрику, бо мусить, бо не має свого власного знаряддя до праці, мусить, бо фабрикант має двох сильних помічників: перш усього військо й правительство, а потім голод. З такими ворогами трудна боротьба, а ще труднійша перемога, але правда і то, що хто не бореть ся, той нічого не має.

III.

Невільник чи не невільник то все одно, — могли-б ви мені відповісти. Річ не в тім, хто невільний, а хто вільний; а в тім, чи то — правда, що кождий содержує себе з власної праці, чи то правда, що тільки з власної своєї праці можна збогатіти? „Знов скажу Вам — не спішіть! Дійдемо і до сього; мусимо все докладно розібрати“.

Всякий робітник, чи слюсар, чи столяр, чи кравець, чи швець, коли не має гроший, не має струменту, не має робітні, йде на вулицю, що-б собі як небудь нарадити, щоб кому небудь продатись. Раніїше чи пізнїїше він найде майстра або фабриканта, що його купить.

Через що-ж він його купує? Чи не через те, що йому сподобались очи робітника? Нї! А може стало йому шкода робітника — і він хоче йому помогти? Але де там! Він купив його, бо знає, щоробітник вміє і може доглянути верестата, кувати молотом, клепати підошви, одним словом через те, що він має робочу силу.

Коли фабрикант купує його, то думає тільки про те, чи є у робочого сила і чи він вміє робити; і як би у нього не було сеї сили — фабрикант не взяв би його й даремно; йому потрібна, дуже потрібна, тілько робоча сила. Для нього найперша річ, скілько заплатити за ту силу робочу.

Це для нього — завдане.

Не трудно зрозуміти, скілько треба заплатити за шклянку, за чоботи, за сорочку. Обчислюєть ся попросту скільки годин, витрачено на вироблення сих річей.

Нехай на те, щоб зробити шклянку, треба пів години працї, а на те, щоб зробити пару чобіт, треба 10 годин, щоб зробити тарілку — 1 годину. Нехай у нас за годину працї платять 10 коп. (бо в срібних десяти копійках також година

праці) Не важко тепер вичислити, що коштує шклянка.

Як на неї пішло пів години праці, то коштує вона пять коп. Як на чоботи пійшло 20 годин, то коштують вони 20 раз по 10 коп. або два рублї. Як на тарілку пішла година, то й коштує вона 10 коп. Але як обчислити, що коштує людина, скілько заплатити за її силу? Чи годить ся цінити людину як товар?

Чи годить ся, чи нї — то дарма! Але, доволї вже, що сила людини цінить ся, як товар. Припустимо, що на цілий день купують робітника, себ то його робочу силу. Припустимо далї, що сей робітник, щоб жити і працювати, щоб підтримати свою робочу силу, мусить доставити що дня по 60 коп. потрібних йому на харч, одежу, і на те, щоб набратись сил для дальшої праці. В такому разї ми можемо сказати, що відновлене його сили коштує 60 коп. (як 10 коп. мають ту-ж вартість, що й година праці) або 6 годин праці; инакше можна сказати, що його робоча сила коштує 6 год. праці, що вартість його робочої сили є 6 год. праці *).

Фабрикант дуже добре знає, що робоча сила варта 7 годин праці, себ то стілько, скілько коштує 6 тарілок або 12 шлянок і через те платить

---

*) Треба памятати, що вартість робочої сили рівна стільком годинам праці, скілько треба її на те, щоб робітник заробив сумму потрібну на піддержуваннє свого життя.

робочому за його силу, як за всякий иньший товар, шо коштує 60 коп. Отож виходить, що робітник завсїгди дістає за свою робочу силу якраз скілько йому треба на нуждене содержаннє себе. Вернемось ще раз до нашого питаня — на що фабрикант купує робочу силу? Через що продає її робітник, то дуже ясно; до сього примушує його голод, котрий сильнїйший від вродженого всякому чоловікови почутя волї, сильнїйший від сорому.

Так для чого-ж фабрикант купує робочу силу? Чи не для забави? Нї! Ну для чого ж? А щоб заробити, щоби забагатїти, як вони люблять казати, „з власної працї“.

Щоб докладно вияснити, на що фабрикант купує робочу силу, роздивимось — де кілька прикладів найкраще вияснять сю справу.

Припустимо собі, що хтось закладає фабрику, котра виробляє з бавовни (вати) нитки. Нехай він бавовни купив на 1400 руб., машин купив на 80 руб., 24 руб. ужив на вуглє до парової машини, на ґаз та на иньші додатки, і нарештї пустив в рух свою фабрику. Отже бачимо, що він видав 1504 руб. на заснованє фабрики. Як гадаєте, на що він пускає в рух свою фабрику? — Очевидно для того, що хоче свої нитки продати дорозше, нїж заплатив за бавовну, машини, ґаз; справдї, як виробить з бавовни нитки то продасть їх не за 1504 руб. а схоче дістати за них більше, н. пр. 2000 руб.

Але хотїти, то ще не досить; треба щоб йо-

му справді дали 2000 руб. А чи дадуть йому то, ще хто його зна. Як би могло стати ся таке чудо, щоб машини пряли бавовну без помочи робітника і як би тоді наш фабрикант заніс до купця свої нитки і запросив за них 2000 руб., купець просто відповів би йому так: „В твоїх нитках є передовсім вартість бавовни 1400 руб., або (коли на виробленнє десяти копійок потрібно годину праці) 14000 годин праці і потім вартість машини 80 руб., або 800 годин праці, потім вартість вугілля, ґазу і т. д. 24 руб., або 240 годин праці. Разом 15040 годин праці. Отто-ж твої нитки варті ні більше, ні меньше як 1504 руб., і більше ніж 1504 руб. за нитки тобі я не дам“. Чи був би вдоволений наш фабрикант з такої відповіди — не знаємо. Знаємо тілько, що до сього часу машини самі робити не можуть і що на фабрикантове щастє до машин потрібна ще людська праця. Фабрикант се розуміє, наймає 100 робітників і платить їм за їх робочу силу, як за товар, по 60 копійок.

Робітник, найнятий за 60 коп. на день, чистить бавовну, пряде, мотає нитки і т. д., одним словом, докладає до бавовни свою працю. За першу годину він доложив до неї одну годину праці, збільшив її вартість на одну годину або на 10 коп.; по двох годинах він додав до неї дві години праці або збільшив її вартість на 20 коп. (коли на виріб 10 коп. йде одна година праці.) По 3-х годинах додав до її вартости 30 коп. і т. д., нарешті, за 6 годин праці доложив 60 коп. вар-

тости, як раз стілько, скілько фабрикант заплатив йому за його робочу силу. Отож за 6 годин праці робітник цілком відробив свою плату. Так працює він цілий тиждень, а через тиждень фабрикант забирає нитки, заносить їх на ринок і знов хоче за них 2000 руб.

„Скілько хочеш за нитки? 2000 руб.? То за богато, каже купець фабрикантови. Невжеж ти думаєш, що в твоїх нитках справді є 2000 руб. вартости? Де-ж там! Ось полічи зі мною. Є в них, як сам знаєш, на 1400 руб. бавовни, на 80 руб. машин, на 24 руб. угля і ґазу, крім того є ще на 360 руб. (коли на тижні працювало 100 робочих шість день, по шість годин на день, за плату по 10 коп. за годину; 6×6×100×10 = 360 руб.); а вартости разом в твойому прядиві є на 1864 руб.

Отож можу тобі дати за нитки 1864 руб. і ні копійки більше“. — Як то? То-ж так нічого не зароблю? Я-ж сам видав на нитки і иньші видатки як-раз 1864 руб.: деж мій дохід? Для чого-ж я порядкував на фабриці? Що мені з того прибуло? На віщо мені вся ця комедия? Дійсно, доходу не було-б, виріб ниток не оплатив ся би, як би нашому фабрикантови не спало на думку: задержувати ще на фабриці і примушувати довше працювати своїх робітників, що вже відробили за шість годин свою плату цілком. Як то? могли-б сказати робітники, ти примушуєш нас довше робити, коли ми вже відробили свою плату? Ми

додали до бавовни як раз стілько вартости, скілько коштувала наша робоча сила.

Що ви там мені кажете? Я купив вас, а не вашу робочу силу, купив вас на цілий день і в сеї день можу з вами робити все, що мені схочеть ся. Не базікать, а робить!

І робітники, замість того, щоб по шістьох годинах праці піти з фабрики відпочивати, або працювати на себе, зістають ся на фабриці і працюють ще 6 годин. Фабрикант додає їм бавовни, докуповує машин, вугля. Робітники по кожній годині своєї праці докладають до тої нової бавовни нову вартість і через 6 годин кожний з них додає до бавовни 6 нових годин вартости. Розуміеть ся, що та нова вартість вже нічого не коштує фабриканта, бо вона йому приходить ся цілком за дармо. Один робітник таким способом додає 60 коп.; 100 робітників додають за 1 день 60 руб., за тиждень додають вони 360 руб. вартости.

Коли тепер наш фабрикант схоче продати сю нову частину свого прядива, то скілько він за нього дістане? Очевидно, що знов 1864 руб. або 18640 годин праці, (ми-ж умовились, що 10 коп. мають в собі одну годину праці.) Тепер обчислім, скілько коштують самого фабриканта отсї нові нитки. Ото-ж в них буде вартість нової бавовни (1400 руб.), вартість нових машин (80 руб.), вартість нового вугля і ґазу (24), і 3600 годин неоплаченої від фабриканта праці робітників, котру

він присвоїв цілком дармо. Тепер фабрикант вже з охотою віддасть нитки за 1864 руб., бо вони його не коштували стілько, а всего 1504 руб. (1400 бавовна, 24 вугля і ґаз, 80 машини). Тепер вже вироблення ниток не тілько оплатить ся, але дасть ще і прибуток. Зробім тепер останній рахунок, себто возьмім рахунок того вироблення ниток, де фабрикант платить робітникам, і додаймо до нього рахунок того виробу, де вже він нічого робітникам не платить, а бере їх працю за дармо. Наш фабрикант видав на бавовну два рази по 1400 руб., отже 2800 руб., два рази по 80 руб. на машини і два рази по 24 руб. на вугля і заплатив 100 робітникам за 6 день 360 руб.; а всего видав 3368 руб. Дістане-ж і за першу половину ниток 1864 руб. (бо той, хто купує, рахує, що фабрикант платив робітникам за кожду частину ниток). Значить, фабрикант має 360 руб. прибутку (3728 — 3368 — 360 р.). Звідки-ж взяв ся той дохід? А звідти, очевидно, що за прядінє другої бавовни фабрикант нічого не заплатив робітникам; що робітники другу половину своєї праці віддали йому дармо; що крім 3600 годин оплаченої праці, робітники доложили до бавовни ще 3600 годин неоплаченої праці; себ то додаткової, неоплаченої вартости, або як звичайно кажуть, 3600 годин надвартости *). От тепер вже знаємо, на

*) Отже що то таке — надвартість? Надвартість це та вартість, котру робітники докладають до виробу після того, як

що фабрикант наймає робітників. На те, аби з їх праці мати користь, аби з них витягати надвартість.

Отже звідки наш фабрикант має свій прибуток, свою користь? Чи з власної праці? Очевидно, що ні. Значить, з чужої? Так, з чужої праці, з праці робітників. — Робітники пів дня роблять тілько на себе, другого пів дня вони роблять на фабриканта; пів житя свого працюють вони для себе, для своєї родини, для своїх, — а друга половина житя іде на те, щоб фабрикант міг мати дохід з своєї бавовни, щоби він міг відбирати надвартість.

Що ми тут казали про фабриканта бавовни, можна сказати про всїх господарів, майстрів і фабрикантів на сьвіті. Всї вони купують робітників, всї купують їх робочу силу на те тілько, щоб з їх праці користуватися, щоб приказувати їм працювати довше, ніж треба, і таким робом богатїти.

IV.

Мусите однак признати, що те, що я до сего часу казав, є правда. Ви могли-б менї тілько одно закинути, що приклад з фабрикою бавовни не зовсїм якось правдоподібний. Де-ж то видано, щоби ма-

---

відроблять свою робочу плату; це — є неоплачена праця робітника.

шини для фабрики коштували тілько 80 руб., або щоб бавовна купувалась тілько на 1400 руб. То правда. Ті числа, які були подані в тім прикладі, вибрані були тілько на те, щоб вияснити, що то таке надвартість. Тепер я дам вам правдивий приклад з житя і числа будуть в нему такі правдиві що вже ніхто не може мені заперечити. В Анґлії, як відомо, оброблюють дуже богато бавовни*). Давно вже там істнують величезні парові фабрики, давно вже там робітники перестали жити з власної праці і мусіли її продавати і давно вже мусіли зійти на наймитів; давно вже терплять вони голод і нужду. — За те фабриканти богатіють.

Отож один з таких фабрикантів бавовни видав на свою фабрику 134.250 руб.; в кінці року випродав нитки і дістав за них 159.000 рублів (159000—134250=24750) або 18%.

Знаєте, що то зовсім ще не богато, бо і в нас є фабрики, цукроварні, котрі дають 40, 50 і навіть більше процентів прибутку.

Подивім ся тепер, звідки наш фабрикант має той прибуток. А щоби ліпше роздивитись, порахуймо, скілько він кождого тижня видає на фабрику. На його фабриці є 10.000 парових веретен. Одно веретено (розуміеть ся за помочію робітника), може напрясти за тиждень 1 фунт ниток. Всіх

*) В 1873 р. в Анґлії оброблено 1.264 міліони фунтів бавовни за помочею 133,500.000 веретен.

веретен 10.000 — значить фабрика може зробити за тиждень 10.000 фунтів ниток, — треба купити бавовни більше, ніж 10.000 фунтів, бо завсїди при виборі богато пропадає. В нашій фабрицї мусять купувати 10.600 фунтів бавовни, бо 600 фунтів звичайно пропадає. Фунт бавовни коштував в Анґлїї (1841 р.) $19^1/_2$ коп., отже на вату треба було видати 10.600 раз по $19^1/_2$ коп., або 2.067 руб.

Щоб з тої бавовни виробити нитки, треба ще машин, всяких иньших материялів і робітницької працї. Машини, себ то веретена разом з паровою машиною, коштують 60.000 руб. Але куплені машини не відразу з'уживають ся, можуть служити років 10. Одже виходить, що не 60.000 руб. а в 10 раз меньше: 6000 руб., а кождий тиждень (коли лїчити в роцї 50 робочих тижнїв) в 50 раз меньше, всього 120 руб.

До машини треба камінного вугля (для нагріваня казанів), оливи (для мащеня колїс), крім того ще потрібний ґаз для осьвітленя фабрики і т. д. Отож на вуглє в нашій фабрицї видаєть ся на тиждень 24 руб. 60 коп., на ґаз 6 руб., за мешканє фабрикант платить 36 руб. на тиждень. Разом всї тижневі видатки (бавовна, вуглє, ґаз, помешканє і т. д.) складають 2284 руб. 50 коп. Але всї ті материяли нїчого ни дадуть, поки до них не буде приложена праця. Через те фабрикант наймає 135 робітників (кождий з них доглядає 74 веретен) і платить їм за їх робочу силу кілько потрібно на підтримуванє тої самої сили, або инь-

шими словами, скілько потрібно робітникови на прожите (їжу, одежу, помешкане і т. д.) Нехай йому на те потрібно 2 руб. 25 коп. на тиждень. Значить всім робітникам видаєть ся 303 руб. 75 коп. на тиждень.

Як би робітники робили тілько для себе, себ то, як би віддавали фабрикантови і додавали до бавовни як раз стілько вартости, скілько самі взяли від фабриканта за роботу, то було-б дуже легко обчислити, скілько повинні коштувати вироблені за тиждень 10.000 фунтів ниток. В тих нитках повинна міститись: 1) Вартість з'ужитої бавовни 2067 руб.*), 2) вартість машини (120 руб.), 3) вартість вугля (24 руб. 60 к.), 4) вартість оливи (2 руб. 60 к.), 5) вартість ґазу (6 руб.), 6) вартість ріжних додатків (6 руб.), 7) вартість помешканя (36 руб.) і нарешті 8) плата робітникам (303 руб. 75 коп.), разом, а один фунт 2587 р. 50 к. в 10.000 раз меньше, отже приближно 26 коп.

Тимчасом наш фабрикант за фунт ниток дістає не 26 к. а $31^5/_8$ коп., а за 10.000 фунт. 3.162 р. 50 к., — на 575 руб. (3.162 р. 50 к. — 2.587·50=575) більше, ніж ми обчислили. Коли нашому фабрикантови дали 575 руб. більше, то очевидно через те, що в його нитках була ще нова вар-

*) Нагадую вам — як говорить ся, що вартість бавовни є 2067 руб., то говорить ся невірно. Властиво треба говорити так: В тій бавовні є стілько вартости, або стілько праці людської, скілько її потрібно на виробленє 2067 руб. А коли кажуть, що бавовна варта 2067 руб., то тілько, аби коротше сказати.

тість, котрої раньше не було і котрої робітники доложили власною свою неоплаченою працею. Бачимо отож, що 575 руб. прибутку повстали з неоплаченої праці, з доданої робітниками надвартости. Робітники дістали від фабриканта 303 руб. 75 коп. за тижневу роботу. За той тиждень однак вони не тілько відробили свою плату, але доложили до бавовни 575 р. неоплаченої праці.

Кождий робітник дістає на день $37^1/_2$ коп. і не тілько їх вертає, але, збільшивши вартість бавовни, докладає ще нової вартости (надвартости) $58^1/_2$ коп.

Отже виходить, що даремна, неоплачена праця більше ніж в півтора рази довша від праці оплаченої; робітник довше працює на користь фабриканта, ніж на себе. Надвартість більше ніж в півтора рази переважує оплачену працю, або як инакше кажуть, міра надвартости є $1^1/_2$ (або 150 процентів). Міра надвартости є відношенє неплаченої праці до оплаченої. Здаєть ся, я вас тепер зовсім переконав, що не всї доходи повстають з власної праці. — Принаймні ми бачили, що фабрикант має дохід з чужої а не з своєї праці. То фабрикант. А з чого живуть господарі — майстри, властителї земель, чиновники, купцї і т. д. Що можна сказати про їх дохід? Почнім з майстрів.

Добре відомо, що тепер все (варшавське) зуте робить ся здебільшого в приватних робіт -

нях, в яких майстер доглядає за роботою, челядники роблять за плату, а ученики дармо. Що майстер заробляє на праці учеників, що він з неї користуєть ся, про те і малі діти знають. А ми тут маємо говорити про „оплачену“ роботу челядника. Ви знаєте, яка то тяжка шевська праця: зігнувшись на стільчику, в душній, темній хатині челядник мусить нераз працювати 15—16 годин, щоби сяк-так заробити на своє содержаннє. Платять йому від штуки — більше-меньше 90 коп за пару чобіт. Коли є досить роботи, то вправний челядник за 15 годин може зробити 2 пари і заробити своє працею 1 руб. 80 коп. Подивім ся тепер, звідки береть ся заробіток майстра.

Шкіра, клей, підошви на одну пару чобіт коштують від 2 руб. 10 коп. до 2 руб. 55 коп., инші матеріяли (дратва, шила, цьвяхи і т. д.) коштують 10 коп., мешканє нехай йому коштує 10 коп*). Плата челядникови 90 коп. Як би челядник діставав за свою роботу все, що йому належить ся, то в парі чобіт повинна.б бути вартість материялу (шкіра, клей і т. д. на 2 руб. 55 коп.), вартість мешканя — 10 коп. і вартість роботи челядника 90 коп. Разом чоботи повинні коштувати 3 руб. 55 коп. Тимчасом майстер про-

*) Мешканє, розуміє ся, коштує далеко дорозше, між 9—15 руб., але в тому мешканю роблять не одну пару чобіт а 5, 100 і більше в місяць, а се ми так прикидаємо, скілько-б тої плати за хату прийшлось би на одну пару чобіт, зроблених за один день.

дає пару чобіт за 5 руб., на 1 руб. 35 коп. дорозше. Звідкиж взяли ся ці 1 руб. 35 коп. нової вартости? Очевидно, що її не було в цьвяхах, анї в підошвах, анї в мешканю; очевидно, що її доложив і міг доложити не хто иньший як челядник.

Отож наш челядник на 90 коп. оплаченої працї додав майстрови ще на 1 руб. 35 коп. неоплаченої, надвартости, з якої розумієть ся користуєть ся тілько майстер. Отже знов неоплачена праця в півтора рази більша ніж оплачена, й знов, як кажуть: міра надвартости є $1^1/_2$. Робітник з пятнайцяти годин своєї працї 5 годин працює для себе, а 10 віддає майстрови; тим його збогачує. Тепер ви бачите, звідки майстри мають дохід. Чи з власної працї? — Очевидна річ, що нї. Вони так само, як і фабриканти, можуть мати доходи, можуть богатїти тілько з чужої працї. З працї своїх робітників і челядників. Тепер ви бачите, як можна вірити тим людям, що розказують дива про те, до якого богацтва можна доробитись своєю власною працею. Тепер ви знаєте, що безстидний і ганебний обманщик той, хто росказує, нїби фабриканти своєю працею доробились до богацтва.

А що ви скажете, що є цїла наука, котра повинна-б займатись відношенями між людьми і виробами людських рук і котру тимчасом люди так перекрутили, що виходить, не мов би то сучасний, (такий як тепер), лад між людьми, найкра-

щий; не мов би то в доходах ріжних підприємців ніякого користуваня з чужої праці нема, що дохід і прибуток, — то сама найсправедливійша річ і т. д. Ся наука зветь ся політична економія. Треба признати, що отся перекручена наука багато, дуже багато зла наробила робітникам, котрі довгий час мусіли їй вірити, поки нарешті социялісти не показали скілько в тій науці брехні і неправди, скілько в ній кривди для працьовників та робітників.

V.

Ми вже говорили про фабрикантів і майстрів. Тепер перейдемо до купців, чиновників і т. д.

Щоби докладнійше вияснити собі, звідки беруть ся їхні доходи, возьмім собі знов приклад.

Нехай, який небудь фабрикант видав на своє підприємство 150.000 руб. Яке се діло, нам все одно; але з рештою нехай то буде цукроварня.

Наш фабрикант накупив машин, буряків, ріжних матеріялів, потрібних до сего діла, найняв робітників і за рік виробив цукру на 195.000 руб. Таким робом наш фабрикант має 45.000 руб. прибутку, бо він видав тілько 150.000 руб. Ми вже знаємо, що отсї 45.000 р. то неоплачена праця робітників, або надвартість. Фабрикант з охотою затримав би цілий отсей прибуток в себе. Хоч ці гроші і дістались йому дармо, але все-ж завше неприємно розставатись з грішми. — На сю здер-

ту з робітників надвартість, чекає богато охочих, кождий хотів би щось урвати; кождий хотів би хоч кілька к р о п л и н робітницького поту забрати до своєї кишені. Перш усіх простягає свою руку купець. Фабрикант без купця нічого не може зробити. Він знає добре, що поки його товар лежатиме в маґазинах, доти він не матиме з нього жадної користи. Треба найперше продати товар, замінити його на гроші і тоді тілько можна сказати, що справа скінчена. Треба, значить, шукати к у п ц я, щоби продати йому товар.

Купець знаходить ся; він хотів би купити товар, але з умовою, щоб продавець відступив йому з цукру скілька процентів. Фабрикант не може з ним не погодитись і відступає йому якийсь процент, нехай 10 коп. з рубля, і продає йому свій цукор не за 195.000 руб. а за 187.000 руб. Прибуток фабриканта зменьшив ся; частина того прибутку перейшла до купецької кишені, але за те в кишені фабриканта дзвонять тепер чисті грошики. Купець заробив на сьому ділї 7.000 руб. Яким способом дістав він сей дохід? Може з власної праці? Очевидно, ні. Його зарібок то є тілько частина зиску фабриканта, себ-то частина неоплаченої праці робітників, або як кажуть, неоплаченаї надвартости.

Отже й купець содержує себе з чужої праці, з праці робітників, що працюють в цукроварні.

За купцем іде поміщик (дідич, властитель маєтку). Наш фабрикант побудував фабрику на

його землї. Буває часами, що фабриканти будують фабрики на своїй землї, але часто будують і на чужій. Властитель землї хоче за землю дістати плату — хоче дістати так звану ренту. Тут нїчого не зробиш, думає собі фабрикант, коли треба платити, так плати. І віддає з свого прибутку 3.000 р. ренти. Звідки походять доходи властителя землї? Очевидно також з прибутку фабриканта і знов таки з неоплаченої працї фабричних робітників*).

У нашого фабриканта зісталось 34.500 руб. прибутку. Але й тепер ще не може він їх сховати до кишенї. Ми сказали, що він вложив на свою фабрику 150.000 руб., що могли бути його власні, але могли бути і позичені. Богато є таких заможних людий, що не хотять братись до якого небудь підприємства. Вони з більшою охотою позичають свої гроші на проценти і що року загарбують їх до кишенї. У одного з таких капіталїстів наш фабрикант міг позичити гроші. Нехай капіталїст дав потрібні йому 150.000 руб. по 6%. Значить фабрикант віддасть йому зі свого прибутку 9.000 руб. Алеж з чієї кишенї? З першого погляду здаєть ся, що з кишенї фабриканта, а справдї і цї 9.000 руб. взято від робочих, з їх неоплаченої працї.

---

*) Ми тут говоримо про такого властителя землї, що сам господарки не веде. Такі, що самі господарюють, утримують ся також з працї робітників, але своїх; з працї наймитів, косарів, женців і т. д.

Тепер фабрикантови зістають ся 25.000 руб. але і ними він не може ще тїшитись. З сеї грабіжки правительство хоче урвати і собі і має на те право. Бо для того істнує правительство на сьвітї, щоби підтримувати богатих і разом з ними гнїтити бідних. І військо, і полїцію, і жандармів і шпигів уряд содержує для того, щоб тримати бідноту в покірности. Коли робочі зберуть ся, щоб умовитись, як би заставити фабриканта підняти заробіну плату, правительство завсїгди заразже висилає військо та жандармів, щоб усмирити „бунтарів“. Коли, наприклад фабриканти двох держав позмагають ся за те, кому з них посилає свої товари в третю країну, то правительства цих держав посилають свої війська на війну, щоби боронити жаданя фабрикантів. А коли почнеть ся обурене робочих, коли вони в голос почнуть добиватись собі прав і вимагати від купцїв та фабрикантів справедливости, то уряд умисне вишукує яку небудь причину, аби счинити війну, що-б післати на неї „неспокійних“. Отже бачите, які величезні послуги робить уряд фабрикантам і богачам. А для чого, ви думаєте, уряд будує унїверситети, полїпшує міста, будує театри? Чи для бідних може? Але де там!

Бідний анї дїтий до школи не може посилати, анї в театри ходити*). Все — та полїция, те

*) Єсть правда й дешеві школи, що звуть ся „народними“, але то школи „нижчі“, там наука мала, тай за нею дуже пиль-

військо, театри, суди, все те для богатих, для „панів“. На все те уряд потребує дуже богато грошей – звичайно збирає дуже богато податків, та налогів. Скілько на одно військо йде грошей! А на поліцию, на тисячі чиновників великих, середніх і маленьких, а на міністрів, на царів, цариць, царівен і чорти знають ще на кого! А з тих податків більше усього платить біднота, робітники; фабриканти та капіталісти дають дуже мало. Всякий з них вважає за свій обовязок платити урядови, як своєму слузї. І наш фабрикант віддає урядови зі свого прибутку. Нехай скажем, платить 500 руб. податків.

А решту грошей, котрі зістають ся у фабриканта, після його-ж роскошуваня він докладе до своїх тисяч, щоб ще більше загарбати чужої праці, або як її називають надвартости.

нує правительство через ріжних інспекторів, попів, земських начальників і иньших царських прислужників; єсть, правда, по иньших сторонах тілько не в Росии і не в нас на Україні і робітницькі вищі школи (що то звуть ся робітницькі університети), але їх завело не правительство, а сами робітники на свої кошти. Колиж в урядових, панських школах (куди часом таки дістають ся і бідні), ученики не хотять виходити на панських слуг, змагають ся, щоб наука там була вільна й свобідна і починають собі щось иньше міркувати, то їх так само „усмиряють“, як і робітників на фабриках. Такі „усмиренія“ певне кожен бачив у Київі, Харкові, Одесї і по всїх містах, де в Росиї тілько є університети...

Так само і з театрами: є дешеві, народні театри, та уряд мало коли дозволяє, щоби там що путнього представляли.

Тепер ви вже знаєте, що і сей податок заплатили робітники; бо фабрикант свого нічого не має, а роздає тілько неоплачену надвартість, неоплачену робітницьку працю. У нашого фабриканта зістаєть ся ще 25.000 руб. З них іде 750 руб. директорови фабрики, 1.500 руб. в товариство забезпеченя, 2.250 руб. всяким иньшим п'явкам. Зістаєть ся нарешті 20.500 руб. чистого прибутку, з яким фабрикант може робити, що йому схочеть ся. Весь сьвіт буде говорити, що ті 20.500 руб. — його „власність", що він їх набув собі з „власної праці"!

Фабрикант потрапить пожити на ті 20.500 руб.! Він може не обчислювати, скілько йому треба на підтримане сили, а тратити гроші й жити так, як йому сподобаєть ся! Театри, балї, шампаньске вино, карети, роскіш в домі, роскіш при столї. Роскошувати можна, бо в кишенї брязчить неоплачена праця робітників, — неоплаченої працї вистарчить на все. З неоплаченої працї, з надвартости, житимуть і слуги фабрикантові і його коханка і льокаї, лїкарі, що пильнують його панського здоровля і учені, що доказують, нїби не може бути лїпшого сьвіта, нїж той, де так легко збогатїти з такої „власної працї".

VI.

Тепер ми цїлком вже можемо відповісти на питане, поставлене у нас з початку сеї книжочки.

Хто з чого живе? Хто живе з власної, а хто з чужої праці? Хто з чого содержує себе; хто з праці своїх рук, а хто з праці чужих?

Тепер всїх людї ми можемо подїлити на три гурти.

Перший гурт дуже невеличкий. До нього належать люди, що живуть або содержують себе з власної праці; до нього зачислемо всїх ремісників, що мають свої знаряддя і матеріяли до праці і сами працюють, і всїх селян, що мають стілько землї, аби могли жити з праці на нїй. Другий гурт — найбільший. До нього належать робітники, що не мають свого струменту, селяне, що або мають дуже мало землї, або зовсїм не мають і мусять продаватись, продавати свою робочу силу. До нього ж зачислимо всїх ремісницьких челядників, наймитів відробкових і т. д.

А третий гурт складаєть ся з тих, що мають знаряддя до праці, але сами ними не працюють, а заставляють працювати других. З тих, що живуть, утримують ся і богатїють з чужої праці, з заграбованної від других людий надвартости, До сього гурту належать фабриканти, господарі, майстри, властителї земель, купцї, полїция, військо, чиновники, мінїстри і царі.

А тепер я Вас спитаю, чи то справедливо? Чи справедливий такий подїл на богатих дармоїдів і бідних працьовників? Справедливий, чи нї? В першій половинї нашої книжочки ми вже добре довідались, який то наш сьвіт. Є в ньому невелич-

ка жменя людий, що живуть, роскошують на кошт всіх иньших людий. Як то так може бути? Через що? А через те, що та маса людий невільна; через те, що кожен з них мусить продавати свою робочу силу, мусить продавати себе.

Через що-ж величезна маса людий мусить себе продавати?

А через те, що у неї нема знаряддів та матеріалів до праці. А ми вже бачили, що той, хто не має знаряддів до праці, мусить себе продавати, бо інакше помре з голоду.

Отже, коли ми хочемо змінити, поправити, поліпшити сучасні порядки, коли хочемо усунути злиднї у одних і розкіш у других, що ми повинні зробити?

Очевидно, ми мусимо зробити так, щоб кожний мав свої власні знаряддя до праці.

Тоді кожний працювати ме для себе. Ніхто не буде працювати для других, ніхто не буде віддавати надвартости своєї праці. Тоді ніхто не буде купувати людий і їх робочої сили; ніхто не буде відбирати надвартости; ніхто тоді не зможе богатіти з праці других; ніхто не буде содержуватись з чужої праці.

— Зробити так, щоби кожний мав свої знаряддя до праці? Але як то зробити? В тім власне завданє, скажете ви.

— Як зробити? Дуже просто! Відібрати струменти до праці від тих, у кого їх за богато і віддати для користування працьовникам. — Ві-

дібрати?! Силою?!! Але, на милість, як то відібрати? Хиба то можна? Чиж то удасть ся? Чи не погано це?

Отож я на всї ті питання постараюсь тут відповісти.

I.

Подивім ся на сам перед, чи то можливо? Чи можливо, щоб кожний робітник, кожний чоловік мав свої знаряддя до праці, чи ні?

Не таке то просте питаннє, як може здаєть ся! На перший погляд здаєть ся навіть, що то річ дуже легка. Аджеж було колись, що майже кожний ремісник мав свою власну робітню і сам собі був паном.

То, правда, давнійше так було. Але тоді і людий на сьвіті ще було мало. Те саме місто, в котрім назад тому 200 літ було 500 тисяч мешканців, тепер числить в собі 4—5 мілїонів мешканців (наприклад Лондон в Анґлії); в країні, де 200—300 літ назад було 2 мілїони, тепер може бути 10 і більш мілїонів людности; де раніше вистарчало на всїх — 100 тисяч пар чобіт, тепер треба мілїон а то і більше; де давнїще уживалось мілїон аршин полотна, тепер треба в 10—20 раз більше. Давнійше, як кажуть „за добрих, давніх часів“ — хоч далеко не були вони такі добрі, щоб

бажати їх повороту, — за давніх часів ткач, що з жінкою і з дітьми працював у себе дома коло варстата, або слюсар, що робив замки, не могли виробити — анї багато полотна — анї багато замків відразу. Робили мало, бо і треба було мало; ткач ткав своє полотно на поганеньких кроснах, слюсар аби яким струментом виробляв свої замки. — Тепер ткач конечне мусить робити на машинї. А як би хто захотїв робити крамне полотно на кроснах, то був би подібний до того, хто поїхав би кіньми туди, куди можна доїхати зелїзницею. Він сто раз, а може більше мусїв би стратити часу на вироблення того, що можна за помочею машин зробити за годину*).

Тепер багато, дуже багато потрібно виробів. Тепер потрібні величезні фабрики, парові машини, потрібні величезні маґазини, щоб сотворити ту силу виробів. Тепер, наприклад, в однїй Анґлїї 450.087 робітників прядуть бавовну на 33 мілїонах веретен. І як би кожний робітник мав власну свою робітню та своє веретено, як би кожний був самостійним робітником, то всї вони не зробили-б і двайцятої части того, що тепер виробляєть ся.

В цїлому сьвітї бракувало-б виробів з бавовни і наші господинї дуже скаржились би на такі нові порядки.

Отже бачите, що то не так легко, і не завше можливо, щоби кожний мав у себе окремий вар-

*) Тепер в Анґлїї за один день переробляють більше вати, нїж 150 лїт тому за три роки.

стат, окремі знаряддя до праці. Правда — не було-б утиску робітників, але була-б за те недостача найпотрібнійших товарів, були-б злидні і навіть голод.

Так, голод! В сьому ви зараз переконаєтесь. В Анґлії тепер майже нема робітників, котрі мали-б свої власні знаряддя до праці. — Селян же, які обробляли власну землю, дуже не богато — так само майже не має. Вся ґосподарка там в руках великих панів, котрі мають великі простори землї, парові плуги, парові сноповязалки, молотилки і наймають робітників для оброблювання своїх ланів.

Сільскі робітники не мають нічого, — анї поля, нї города, нї знаряддів до праці, не мають навіть власної хати. Вони — мусять продаватись панам в неволю і віддавати їм за дармо свою додаткову працю. Таким робітникам приходить ся дуже, дуже погано. Коли читати в книжках про те, як тяжко жити тим сільским робітникам в Анґлії, то чоловіка просто злість пориває на те ошуканьство та здирство анґлійских панів.

Але чи ви думаєте, що було-б добре, як би кожному з робітників був даний окремий кусок землї? Чи богато виграв би на тому весь анґлійський народ? Зовсім нї. 1875 року Анґлія потребувала для свого ужитку 22 мілїонів квартерів (квартер містить в собі 75 ґарців) хліба. На анґлійській землї родить ся тілько 13 мілїонів і значить, 9 мілїонів треба було привезти зза кордо-

ну. Як би земля була поділена на невеликі частини, де не можна-б було пустити анї парових плугів, анї жнивярок, то не зібрали-б не тілько 13 мілїонів квартерів, а навіть 5—6 міліонів. В Анґлії почав ся би голод.

Отже бачите, що не зовсїм було-б добре, як би кожний мав свої спаряддя до працї!

Щож робити? Не мати власного знаряддя до працї — погано, бо треба продавати свою робочу силу, продавати себе, збогачувати других; і мати свої власні знаряддя для працї — також погано, бо буде нужда, голод. Якжеж порадити!

Рада є і хороша рада. Чому не залишити все так, як є тепер? Де робітники працюють вкупі, чи на великих фабриках, чи на великих ґрунтах, нехай разом і далї працюють. Нехай не дїлять нї знаряддів, нї землї, а нехай цїлі фабрики належать робітникам і не одному з них, а всїм вкупі.

Нехай всї фабрики і вся земля належать всїм робітникам, всїм селянам, нехай то буде їх спільна власність. Нехай вкупі працюють, але не на фабриканта, а тілько на себе. Тодї зроблять вони не меньше нїж тепер, а навіть далеко більше, бо кожний буде знати, що працює не на одного якогось дармоїда; а працює на всїх своїх товаришів, (всї працюють один на другого). Тепер вже він знати-ме, що як і довше, нїж треба, працювати-ме на фабрицї, то надвартість (додаткова вартість, додаткова праця)

піде на всїх. Не піде на розкошуваннє жменї багатих людий, а на поліпшенє долї всїх і кожного.

Отже — тілько спільна власність фабрик і землї може запомогти робітникам.

II.

А тепер спитаймо, чи то удасть ся? Чи можна сподїватись, що справдї коли небудь фабрики і земля станутъ спільною власностю. Чи справдї може статись, що кожний зможе сказати: Я сам собі пан? Аджеж від найдавнїйших часів були вбогі і богаті? Адже завше і всюди було більше людей пригнїчених а меньше тих, що сами гнїтили бідних?

Адже з найдавнїйших часів були люди, що знаходили такий порядок несправедливим, однак же то не помогло; завжди бідним було погано, а богатим було добре.

Хіба ми не бачимо тепер, що бідноти що раз більше стає на сьвітї, що страшна нужда обіймає всї краї, що роскіш і сваволя скрізь збільшується? Все це правда, але все це не може нас позбавити надії, навпаки, з цього ми можемо бачити, що кінець сучасного порядку, сучасної несправедливости — не за горами; постараємось се вияснити.

Дійсно, число бідноти, позбавленої всякої власности, щораз збільшуєть ся і буде збільшуватись. При сучасних порядках нічого не подієш. Ремісник, коли посилає свій товар на ринок, хоче дістати за нього як найбільше, і в тому нема нічого дивного: він працював над ним, як міг. Але щож йому з тої праці? Фабрикант же, котрий тіж самі вироби виробляє в своїй фабрицї, стілько праці не потребує*). Коли, наприклад, слюсарови щоб зробити замок, треба три години, то в фабриці той замок зроблять за годину або і скорше. Слюсар буде жадати за свій замок 30 коп. (коли година праці варта десять коп.), а фабрикант продасть такий замок за 10 коп. Розуміє ть ся, у слюсара ніхто не буде купувати, і він, не маючи змоги продавати свої товари, продасть свій варстат, а потім піде продавати свою робочу силу фабрикантові.

Що сказано про слюсара, можна сказати і про всяких других ремісників. Вони не можуть сперечати ся в роботї з машинами з фабрикою і раніш чи пізніш вони мусять стати наймитами. Щораз більше робітників мусить тратити свою власність і виставляти на продаж свою робочу силу. Якби-ж то робітники мали принаймні сталу плату, якби вони могли бути певні такої плати, то ще якось то можна було-б прожити на сьвіті. Але зарібок не завжди буває. Робоча плата

*) Не свої праці, а праці робітників.

щораз зменьшуєть ся і буде зменьшуватись, за те доходи і прибуток фабриканта щораз збільшують ся.

Постараємось вияснити собі це. Згадаймо, звідки береть ся прибуток фабриканта: Робітник віддає йому свою додаткову працю, бо частину дня працює на себе, а решту дня віддає йому дармо.

Коли, наприклад, фабрикант має 20 робітників і платить їм по 90 коп. на день, то платить стілько через те, що кожному з сих, стілько треба на підтримуванє життя (на харч, одежу, мешканє). Але робітники після шести годин праці відробляють вже тих 90 коп., а другу половину дня працюють даремне і таким способом кожний дає фабрикантові що день 90 коп. нової вартости, коли робочий день треває 12 годин. А як їх 20 чоловіків і працюють 333 днів на рік, то за цілий рік вони дають фабрикантові прибутку 6000 руб. (20×90×333). Ясно, що чим більше робітники віддають своєї праці, тим більший буде і прибуток фабриканта, а якби вони замість 6 годин щодень віддавали йому 8 годин, то прибуток був би не 6.000 руб. а 7.200 руб. Отож тепер пішло на те, що робітники мусять щораз більше віддавати праці фабрикантам.

Як то щораз більше?

Дуже просто. Через що наш робітник на день дістає 90 коп.? Через те, що стілько йому треба, аби не вмерти і не стратити можливости

працювати через те, що треба 6 годин праці, щоб виробити вартість їжи, одежі, мешканя: через те, що звичайно утримуванє робітника варт тілько 6 годин праці; решту-ж бере фабрикант чи майстер даремне. — Якби стало так, шо для підтримування життя робітника треба було не 6, а 4 години праці, то плата за роботу була-б не 90 коп. на день.

Робітник на себе працював би вже тілько 4 години, а фабрикантови віддавав би 8 годин своєї праці, або додавав би 8 годин надвартости.

Так воно й є. Разом з тим, як всюди заводять ся машини і завдяки їм все виробляєть ся швидче, що раз меньше треба праці, щоб зробити все, що потрібно робітникові. Давнїйше на сорочку йшло 2—3 днів праці, а тепер тілько день, а то й меньше; давнїйше жупан, наприклад, коштував 10 днів праці, а тепер не коштує й 3.х.

Виходить, шо робітникови тепер не треба працювати на себе (щоб відробити свою плату) так довго, як колись давнїш — давнїш він мусїв працювати на себе 6 годин, а тепер досить з нього й чотирох. Але яка йому з того користь? Давнїше з 12 годин щоденної праці він на себе працював 6 годин, а 6 годин віддавав дарма фабрикантови; тепер досить з нього й 4 годин, решта-ж, 8 годин, — зістаєть ся фабрикантові.

Робітник працює, як і давнїше, а виграв тілько фабрикант. — Давнїше робітник на себе працював 6 годин, а решта 6 годин йшла на ви-

творюванє надвартости і міра надвартости (т. є. відношенє неоплаченої праці до оплаченої) була 1 або 100%.

Тепер потрібна для робітника праця забирає 4 годин, а надвартість — 8 год. і її міра буде 2 або 200%. Тепер у всїх ремеслах, у всїх галузях праці щораз більше заводять нові машини, — дякуючи їм, зменьшуєть ся час праці робітника, потрібної для його утримування, а враз з тим збільшуєть ся час праці, що робітник віддає її фаорикантови. — Міра надвартости мусить також щораз збільшуватись.

— Мала́ в тім для нас потїха, відповісте ви менї. — Коли так мусить бути завше, то звідки у нас з'явить ся надія, що настануть лїпші часи. — Відповім вам на те приповідкою: Нема нїчого такого злого, щоб не вийшло на добре Так і в зростї надвартости є богато доброго. Перш усього — добре те, що утриманнє робітника щораз меньше коштує. Тепер, поки майже вся праця віддаєть ся фабрикантови, робітникови з сього не велика потїха, але з часом се зменьшіннє конечної праці дуже йому придасть ся

Крім сього мусимо тут згадати ще одну річ, якої доси ще не згадували.

Як ви думаєте, -- чи всї фабриканти б о г а т ї ю т ь з чужої праці?

Де-ж там? Всї не можуть забогатїти, бо вони старають ся зруйнувати один одного. Один стараєть ся виробити товарів, напр. перкалю на

продаж, як можна більше; другий посилає більше, третий ще більше; кожний з них мусить продавати свої товари як найдешевше, коли не хоче, щоб вони залежались Нарешті на ринок навозить ся стілько перкалю, що на весь не знаходить ся купців і фабриканти банкротують. Тілько дуже богаті можуть втриматись і провадити далї фабрикацию а меньше богаті руйнують ся до крихти і собою руйнують тисячі робітників, що у них працювали. І се повторюєть ся що кілька літ, наприклад що 10., що кілька літ мусить гинути богато дрібних фабрикантів і богатїти скілька великих; що кілька літ сила робітників викидаєть ся на вулицю.

Ну — і що-ж з того?

А ось що. Фабрикантів і взагалї богачів стає щ о р а з м е н ь ш е, а бідноти, робітників — що раз більше. Богацтво йде до рук що-раз меньшої жміньки людий, а нужда обіймає щораз більшу масу їх.

Робітники бачать, що фабрикантів що-раз стає меньше, що хоч богацтво їх збільшуєть ся, число самих богачів зменьшуєть ся, і що коли фабриканти виграють на маєтках, то тратять на силї.

Робітники-ж на фабриках звикають працювати в купі, бачать власними очима, як добре працювати в купі, як при тому виграєть ся час і на скілько вироби їхньої працї виходять лїпшими. Бачать також власними очима, як погано, ко-

ли всї знаряддя до працї належать до одного властителя, котрий сам не тілько не працює, а часто не знає, як фабрикують ся його товари, і не раз не бачив навіть і самої фабрики.

Разом з тим на фабрицї робітники учать ся обстоювати один за другого; вони бачать, що вони — брати між собою, що у них один є спільний ворог, котрий живе з їх працї, і розуміють, що тілько тодї його подужають, як з'єднають ся по братерськи і стануть один другому до помочи. — Нїчого нема дивного, що може не одному робітникови приходить думка до голови, а чогож справдї ми працюємо на одного? Нас сила, а він один; ми працюємо, а він нас обдирає Як би фабрики були наші, ми не ганялись би за прибутком, за здирством, а дбали-б тілько про утримане. Ми працювали-б на користь всїх, а тимчасом фабрикант дбає тілько про свою користь, на погибель всїм. — Чомуб то не умовитись усїм робітникам і не відібрати фабрики і землї від всїх богатирів?!

III.

Відібрати, чи то-ж буде справедливо, запитаєте.

Скажу вам на те, що не ніс для табаки — а табака — для носа. Не для того люди на сьвітї, щоб робити як найбільше товарів, а товари

для того, щоб люди що раз більше могли з них користуватись. Робітники витворюють товари і вони повинні з товарів користати, а для сього їм потрібні знаряддя до праці, що тепер належать фабрикантови.

А як вам хто скаже, що власність сьвята, що зачіпати її не годить ся, невільно, то маєте коротку і ясну відповідь: А вам вільно було сотки літ що дня, що години нас обкрадати, виссати з нас кров і піт? **Ми беремо своє.** Фабрики побудовані нашими руками; все, що вийшло з наших рук, повинно тепер до нас належати. Не хочемо більше збогачувати нашою працею других.

IV.

Тепер зістаєть ся найважнїйше питанє: Яким способом відібрати фабрики й землю? То вже ваша річ. Над сим ви сами повинні подумати.

Як колись треба було визволити з неволї рідний край, або вигнати ворога з рідного краю, вас, робітників просили до помочі і тодї ви могли питати; визволити рідний край, випхати ворога, ми готові, але як то зробити?

Тепер іде річ про вас самих, про ваші родини, про ваших синів, а своє власне дїло треба вміти самим уладжувати.

Однак завше памятайте, що тілько тоді коли люде спільно володіють знаряддями до праці, вони можуть бути щасливі.

І коли тисячі людий будуть вам казати, що один чоловік власною силою може здобути собі все, — не вірте їм.

Тілько спільною працею, спільними з'усиллями робітники можуть здобути собі щастє.

Запитуємо п. міністра справедливости: в який спосіб думає Є. Е. положити край такому незаконному вчинкови прокуратора львівського?

Слідують підписи.

ВИДАННЯ РЕВОЛЮЦИЙНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТИЇ.

1. Самостійна Україна (вичерп.).
2. Дядько Дмитро (вид. друге).
3. Чи є тепер панщина?
4. Власна земля (вичерп.).
5. Страйк і бойкот (вид. третє).
6. Народня справа.
7. Іван Гилька. Про херсонські та иньші заробітки.
8. „ „ Великий хлїборобський страйк в Галичинї 1902 р.
9. Доля працюючого люду, Збірник.
10. Дума про похід ситого князя Оболенського на голодних селян (вичерп.).
11. В. Деде. „Салдатики". Оповідання.
12. В Лїбкнехт. Павуки та мухи. Промова.
13. Не жарт, а правда. Збірник.
14. Л. Галін, Проповідь. Оповідання.
15. Козаччина, вичерп.
16. Революція 1848 р. у Франції (вичерп.).
17. Аграрна програма франц. робітн. партиї.
18. П. Ляфарг. Селянська посїлість і економ. революція (вичер.).
19. А. Бебель. Студенти і соцялїзм. Промова. (вичер.).
20. В, Лїбкнехт. Державна зрада і революція. Промова.
21. В. Деде. Роботи! Оповідання.
22. „ Боротьба. Оповідання.
23. Ф. Лассаль. Програма робітників. Промова.
24. К. Каутсьлий. Социяльна революция.
25. Оповідання з історії Великої франц. Революції:
    I. Здобуття Бастілії
    II. Національна Рада. Ніч 4 августа.
    III. Що зробила Національна Рада.
26. Паризька Комуна.
27. П. Поліванов. Сконав. Оповідання
28. Лассаль. Про суть конституції. Промова.
29. Х. Каутський, Ерфуртська програма (друк.).
30. Ґ. Запольська. В гірничій Діброві.
31. Військо і робітники.
32. Демократична республика.

Товариші! Передавайте наші книжки з рук до рук, з хати до хати!

З друкарнї Манєцких — Накладом Революцийної Укр. Партиї